

O'RGIMCHAKSIMONLAR SINFI

Abduxalilova Gulasal Botirjon qizi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti

Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya

yo'nalishi 101-guruh talabasi

Annatsiya: O'rgimchaklar turlari, ularning morfologik, anatomik, fiziologik tuzilishi va klassifikatsiyasi haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar. Butli o'rgimchak, xelitseralar, pedipalpalar, koksal bezlar, kana, qoraqurt.

Аннотация: Сведения о видах пауков, их морфологическом, анатомическом, физиологическом строении и классификации.

Ключевые слова: Паук-кумир, хелицеры, педипальпы, коксальные железы, клещ, черный червь.

Abstract: The translator provides information about the types of spiders, their morphological, anatomical, physiological structure and classification.

Keywords: Idol spider, chelicerae, pedipalps, coxal glands, mite, blackworm.

Kirish. O'rgimchaksimonlar quruqlikda yashaydigan juda xilma-xil tuzilgan bo'g'imoyoqlilarni o'z ichiga oladi. O'rgimchaksimonlarning bosh qismida mo'ylovlari bo'lmaydi; faqat oddiy ko'zlari rivojlangan. Boshko'krak bo'limida olti juft o'simtali bo'lib, ulardan ikki jufti – xelitsera va pedipalpalar ovqat hazm qilishda ishtirok etadi; qolgan to'rt jufti esa yurish oyoqlari hisoblanadi. O'rgimchaksimonlar o'pka yoki traxeyalar yordamida nafas oladi; ayirish organlari koksal bezlari bilan bir qatorda qorin bo'shlig'ida joylashgan malpigi naychalaridan iborat. O'rgimchaklar tana qoplag'ichi uch qavatli kutikula hamda uning ostida joylashgan gipoderma va bazal membranadan iborat. kutikula yupqa bo'lib, uning tashqi ekzokutikula qavati mumga o'xshash modda lipoproteindan iborat epikutikula bilan qoplangan. Epikutikula organizmdan suvni bug'lanishiga yo'l qo'ymaydi, tanani qurib qolishdan saqlaydi. Chayon va o'rgimchaklarning zahar bezlari, o'rgimchaklar, soxta chayonlar va ayrim kanalarning o'rgimchak bezlari teri epiteliysidan hosil bo'ladi. Boshida 4 juft oddiy ko'zchalari bor, ularning bosh qismida mo'ylovlari bo'lmaydi. O'rgimchaklarda pedipalpalar yurish oyoqlariga o'xshash bo'lib, sezgi organi vazifasini bajaradi. 4 juft yurish oyoqlarining hammasi bir xilda tuzilgan, 6-7 bo'g'imli oyoqlarning uchki qismida tirnoqlari bo'ladi.

Hazm qilish sistemasi. O'rgimchaksimonlarning xelitsera va pedipalpasining asosiy bo'g'imi og'iz organlari vazifasini bajaradi. Ichaging oldingi halqum bo'limi muskulli so'ruvchi keng oshqozonni hosil qiladi. Oshqozon suyuq oziqni so'rib olish uchun xizmat qiladi. Oldingi ichakka bir juft so'lak bezlari yo'li ochiladi. Bu bezlar va jigar suyuqligi oqsil moddalarni parchalash xususiyatiga ega.

O'rta ichakning oldingi qismi uzun yon o'simtalarni hosil qiladi. Bu o'simtalar ichak hajmini va uning so'rish yuzasini kengaytiradi. Ichak bo'shlig'iga bir juft hazm qilish bezi – jigar yo'li ochiladi. Jigar hazm qilish fermentlarini ishlab chiqarish va oziqni so'rish vazifasini bajaradi. Bundan tashqari jigar hujayralarida oziq ham hazm bo'ladi. Ko'pchilik o'rgimchaksimonlar yirtqich oziqlanadi. Lekin ular orasida umurtqali hayvonlar, ba'zan hasharotlarning qoni va tana suyuqligini so'ruvchi parazitlar, o'simlik shirasi bilan oziqlanadigan zararkunandalari va chiriyoqgan organik qoldiqlarni iste'mol qiluvchi saprofit turlari ham ko'p uchraydi.

Nafas olish sistemasi o'pka va traxeyalardan iborat. Ayrim o'rgimchaksimonlar o'pka, ayrimlari esa traxeyalar orqali nafas oladi. Ko'pchilik o'rgimchaksimonlarda ikkkala nafas olish organi ham uchraydi. O'pka tana bo'shlig'ining qorin bo'limida joylashgan xaltachalardan va tana sirtidagi nafas olish teshikchalaridan iborat. Xaltachalar bo'shlig'ida juda ko'p bir-biriga parallel joylashgan bargsimon burmalar osilib turadi. Nafas olish teshigi orqali burmalar orasiga havo kiradi. Burmalarda gemolimfa aylanib yuradi. Chayonlarning o'pka xaltachalari 4 jufti qiloyoq va tuban o'rgimchaklarda esa 2 juft bo'ladi.

Ayirish sistemasi bir juft shoxlangan – malpigi naychalaridan iborat. Naychalarning yo'li ichak bo'shlig'iga ,uning o'rta va orqa bo'limi chegarasida ochiladi. O'rgimchaksimonlarning ayirish mahsulotlari zarrachalar shaklidagi guanine moddasidan iborat. O'rgimchaksimonlarda ayirish vazifasini bajaruvchi koksial bezlar ham bor. BU bezlar ikki juft ba'zan bir juft xaltaga o'xshash organlardan iborat bo'lib, yosh o'rgimchaksimonlarda ayniqsa yaxshi rivojlangan. Koksial bezlar tana bo'shlig'ida joylashgan epiteliyli xaltacha, ko'p marta buralgan naycha, kalta chiqarish yo'li hamda uchinchi va to'rtinchi juft yurish oyoqlari asosida ochiladigan siydik chiqarish teshigidan iborat.

Jinsiy sistemasi. O'rgimchaksimonlar ayrim jinsli, jinsiy dimorfizm o'rgimchaklar va kanalarda yaxshi rivojlangan. O'rgimchaklarning erkaklari ancha kichik bo'lib, pedipalpari kuyikish organiga aylangan. Jinsiy bezlari juft bo'ladi, lekin ko'pincha bezlar qisman qo'shilib, toq organni hosil qiladi. O'rgimchaksimonlarda urug'lanish ichki bo'lib, kuyikish maxsus spermatoforlar orqali sodir bo'ladi. Spermatofor urug' bilan to'lgan xaltachadan iborat. O'rgimchaklar erkagi pedipalpasining uchki bo'g'imida kopulyativ o'simtasi bo'ladi. Ular pedipalasi yordamida spermatoforani urg'ochisining jinsiy teshigiga o'tkazadi. Ko'pchilik o'rgimchaksimonlar tuxum qo'yib ko'payadi. Lekin ko'pchilik chayonlar, soxta chayonlar va ayrim kanalar tirik tug'adi. O'rgimchaksimonlar embrioni tanasi voyaga yetgan davriga nisbatan ko'p bo'g'imli

bo'ladi. Masalan, o'rgimchaklar embrioni qorin bo'limi 12ta bo'g'imdan, oyoqlari esa 4-5 bo'g'imdan iborat bo'ladi.

Tutqich to'ri. O'rgimchak bezlaridan ajralib chiqayotgan suyuqlik havoda qotib, ipga aylanish xususiyatiga ega. Orqa oyoqlaridagi taroqqa o'xshash tirnoqlari yordamida bir necha bezdan hosil bo'layotgan iplarni o'rgimchak bir-biriga yopishtirib, bitta yaxlit ip hosil qiladi. Urg'ochisi bu iplardan tutqich to'r to'qiydi. Butli o'rgimchakning tutqich to'ri g'ildirak shaklida bo'lib, butalar va baland bo'lyli o'tlar orasiga tik tortilgan bo'ladi.

Qoraqurtning urg'ochisi 10-20 mm, erkagi 4-7 mm bo'lib, qorin qisminig orqasida qizil dog'lari bo'ladi. O'rgimchak cho'ldagi quruq yerlarda, jarliklar va tog' yonbag'irlarida ko'p uchraydi. Urg'ochi qoraqurt tiproq ustidagi chuqurcha, kemiruvchilarning ini, yirik toshlarning ostiga in quradi. Inining og'ziga tutqich to'rini tortib qo'yadi. Issiq yoz mavsumida qoraqurtlar pana joy qidirishga tushadi. Qoraqurtlar bilan zaharlanish ana shunday migratsiya davrida ko'proq sodir bo'ladi. Qoraqurt zahari tuyalar va otlarga ayniqsa kuchli ta'sir ko'rsatib, odatda o'linga olib keladi. Qoraqurt zahari odamga ham kuchli ta'sir qiladi, ba'zan halokatga olib kelishi mumkin. Qoraqurt chaqqan odam qoraqurtga qarshi zardob bilan emlanadi.

Kanalar turkumi. Kanalar mayda, ba'zan mikroskopda ko'rinadigan kattalikdagi hayvonlar bo'lib, har xil hayot kechiradi. Ular orasida hayvonlar, odam va o'simliklarda parazitlik qiluvchi, saprofitlari va yirtqich turlari uchraydi. Kanalarning 10 000ga yaqin turi ma'lum. Kanalarning tanasi har xil darajada bo'g'implarga bolingan. Ular orasida tanasi ko'p sonli bo'g'implarga bo'lingan vakillardan tortib, tanasi yaxlit bo'lgan vakillari ham ko'p uchraydi. Ko'pchilik kanalarning xelitsea va pedipalpalari birgalikda sanchib so'ruvchi hartumni hosil qiladi. Bir qancha turlarining nafas olish organi bo'lmaydi. Ko'pchilik kanalarda esa traxeyalar rivojlangan. Qon so'ruvchi kanalarning ichagi juda kengayib, yon xaltalarni hosil qiladi. Bu kanalar qon so'rish bilan birga odamlar uchun xavfli bo'lgan toshmali va qaytalama terlama, kana ensefaliti, tulyaremiya; yirik shoxli mollarda uchraydigan piroplazmoz kasalliklarini qo'zg'atuvchi mikroorganizmlarni tarqatadi.

Odam va hayvonlar terisida qichima kana *Sarcoptes scabei* parazitlik qiladi. Kana 0,15-0,3 mm bo'lib, terining shox qavatida o'ziga yo'l ochadi. Qichima kana bilan zararlangan teri juda qichishib, yara hosil qiladi. Husnbuzar kanasi *Demodex folliculorum* odam terisidagi yog' bezlari va soch xaltasida parazitlik qiladi. Ba'zan bez ko'payib, yuzda va terining turli joylarida husnbuzar toshib ketishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.M. Muhammadiev. Umurtqasizlar zoologiyasi 1976.
2. Averensev C. V. Zoologiya bespozvonochnix 1962.
3. Khayrullaevna, K. G. (2020). The functions of nonverbal means in dialogic speech. *Journal of Critical Reviews*, 7(15), 6174-6183.
4. Kollektiv. Nasekome Uzbekistana. T. "Fan", 1993.
5. Madina Hikmatuloevna Marupova, Aziz Saidolimovich Kubaev, & Alisher Isomidinovich Khazratov. (2022). THE ESSENTIAL ROLE OF DIAGNOSTIC AND TREATMENT METHODS FOR PATIENTS WITH TEMPOROMANDIBULAR JOINT PAIN DYSFUNCTION SYNDROME. *World Bulletin of Public Health*, 10, 141-142. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbph/article/view/1015>
6. Makhmudovna, T. M., & Makhmaminovna, K. D. (2023). THE COURSE OF MALFORMATION AND CORNEAL EROSION IN TUBERCULOSIS PATIENTS. *Open Access Repository*, 4(03), 60-66.
7. O. Mavlonov, Zoologiya darslik 2017.
8. O.Mavlonov, Umurtqasizlar zoologiyasi 2006.
9. Qulmamatov. A Umurtqasizlar zoologiyasi, 2004.
10. Rakhmonova Bakhora Kakhorovna, Marupova Madina Khikmatullayevna, & Toshtemirova Mokhira Makhmud kizi. (2023). IMPROVING THE SURGICAL METHOD OF SCAR MICROSTOMY. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(9), 300-304. Retrieved from <https://www.giirj.com/index.php/giirj/article/view/5572>
11. Toshtemirova Mohira Mahmud qizi, & Xudoyberdiyeva Xumora Hasanovna. (2023). CHANGES IN THE ORAL MUCOSA IN PREGNANT WOMEN. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 12, 245-248. Retrieved from <https://sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/561>